

آسیب‌شناسی اجتماعی
(جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی)

دکتر رحمت‌الله صدیق سروستانی

تهران

۱۳۸۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادات و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم اجتماعی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «جامعه شناسی انحرافات» به ارزش ۲ واحد و منبع کمکی درس «بررسی مسائل اجتماعی ایران» تدوین شده است. امید می رود که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان رشته ها نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	فصل اول: کلیات
۴	جامعه واقعاً چیست؟
۱۰	آسیب‌شناسی اجتماعی
۱۱	کج رفتاری اجتماعی
۲۱	کنترل اجتماعی کج روی
۲۸	تأثیرات اجتماعی کج رفتاری
۲۸	الف) تأثیرات منفی و غیر کارکردی کج روی
۲۹	ب) تأثیرات مثبت و کارکردی کج روی
۳۲	فصل دوم: چرا مردم کج رفتاری می‌کنند؟
۳۳	تعریف کج رفتاری
۳۴	اثبات گرایی و کج رفتاری
۳۶	برساخت گرایی و کج رفتاری
۳۹	رویکرد تلفیقی در تعریف کج رفتاری
۴۰	چرا مردم کج رفتاری می‌کنند؟
۴۱	دسته‌بندی علل و عوامل کج رفتاری
۴۳	پارادایم اثبات گرا
۴۴	نظریه‌های فشار اجتماعی
۴۷	نظریه‌های یادگیری اجتماعی
۵۱	نظریه‌های کنترل اجتماعی

۵۶	پارادایم بر ساخت گرا
۵۶	نظریه انگ زنی
۶۰	نظریه پدیدارشناختی
۶۷	نظریه تضاد
۷۷	خلاصه و نتیجه گیری
۸۲	فصل سوم: کج رفتاریهای اقتصادی
۸۲	کج رفتاریهای اقتصادی یقه سفیدان
۸۴	کج رفتاریهای اقتصادی سازمانی
۸۸	کج رفتاریهای شغلی
۹۳	کج رفتاریهای اقتصادی دون پایگان
۹۳	سرفت اموال
۱۰۱	جرایم سازمان یافته
۱۱۳	فصل چهارم: خشونت
۱۲۲	قتلهای زنجیره‌ای و دسته جمعی
۱۲۴	قتل نفس (آدم کشی)
۱۳۱	ابزار و روشهای آدم کشی
۱۳۳	چرا آدم، آدم می کشد؟
۱۴۱	خشونت خانوادگی
۱۴۲	همسرآزاری
۱۴۴	کودک آزاری
۱۴۷	والدین، خواهر و برادر و سالمند آزاری
۱۵۰	فصل پنجم: خودکشی
۱۵۲	فرایند خودکشی
۱۵۶	خودکشی در ایران
۱۵۹	خودکشی در جهان
۱۶۳	ارتباط خودکشی و برخی متغیرهای اجتماعی

صفحه	عنوان
۱۷۳	فصل ششم: اعتیاد به مواد مخدر
۱۷۳	مواد و انواع کلی آن
۱۷۶	سیگار و توتون
۱۷۸	الکل
۱۸۰	اثرات سوء مصرف الکل
۱۸۱	الکلیم چیست؟
۱۸۲	ماری‌جوانا و حشیش
۱۸۴	تریاک
۱۸۵	سابقه تریاک در ایران
۱۸۵	مرفین و هروئین
۱۸۷	کوکائین و کراک
۱۸۹	سایر مواد
۱۹۰	پیامدهای اجتماعی سوء مصرف مواد
۱۹۱	الف) دامنه مصرف مواد مخدر
۱۹۴	ب) واکنش جامعه به سوء مصرف مواد مخدر
۱۹۴	ج) پیامدهای اجتماعی - اقتصادی سوء مصرف مواد مخدر
۱۹۸	نظریه‌های مختلف درباره علل سوء مصرف مواد مخدر
۱۹۸	الف) نظریه‌های زیست‌شناختی
۱۹۹	ب) نظریه‌های روان‌شناختی
۱۹۹	ج) نظریه‌های جامعه‌شناختی
۲۰۱	مبارزه با مواد مخدر
۲۰۵	فصل هفتم: چالش‌های اخیر پیش روی نظام کنترل اجتماعی
۲۰۷	مبانی دینی اجرای علنی حدود
۲۰۹	فلسفه اجرای علنی حدود
۲۱۰	تحلیل آراء و اندیشه‌های مختلف در باب اجرای حدود
۲۱۴	دیدگاه شهروندان تهرانی در مورد اجرای علنی حدود
۲۱۶	اجرای علنی مجازات‌های قانونی در سایر کشورها

صفحه	عنوان
۲۱۶	الف) قتل عمد و مجازات آن
۲۱۸	ب) افشای هویت مجرمین و رسوا کردن و تحت نظر گرفتن آنان
۲۲۴	تحلیل چالشهای پیش روی اجرای علنی حدود
۲۲۴	الف) وجهه بین‌المللی و حقوق بشری چالشها
۲۲۵	ب) وجهه حقوقی چالشها
۲۲۶	ج) وجهه اجرایی چالشها
۲۲۷	د) وجهه تنبیهی چالشها
۲۲۸	ه) وجهه عبرت‌آموزی چالشها
۲۲۹	و) وجهه اجتماعی - فرهنگی چالشها
۲۳۲	خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۳۶	فصل هشتم: بهنجاری نظم و نابهنجاری رفتار
۲۳۷	فرد، جامعه و نظم
۲۳۹	کارکرد گرایان و نظم اجتماعی
۲۴۱	تضاد گرایان و نظم اجتماعی
۲۴۴	سرمایه اجتماعی، نظم و انحرافات
۲۴۶	خلاصه و نتیجه‌گیری
۲۴۹	منابع
۲۶۴	نمایه

مقدمه

کج رفتاری تخلف عمدی از هنجارهای اجتماعی است. با مطالعه کج رفتاری درک بهتری از نظم اجتماعی به دست می آید و چگونگی سازمان یافتن الگوها و شیوه های زندگی کج رفتاران نیز مشخص می شود. کج رفتاری به عنوان یک پدیده اجتماعی حداقل از دو طریق عمده مطالعه شده است: (۱) واقعیاتی عینی و (۲) مسئله ای ذهنی.

جامعه شناسانی که کج رفتاری را واقعیاتی عینی می دانند بر هنجارهای اجتماعی تأکید کرده، هر نوع تخلف از آن را نابهنجار خوانده اند. این گروه فرض کرده اند که: (۱) جامعه در مورد هنجارها به نوعی وفاق رسیده و تشخیص کج رفتاری از هم نوایی کار ساده ای است، (۲) کج رفتاری با واکنش رسمی و غیررسمی مواجه می شود و (۳) مجازات کج رفتاران موجب همبستگی بیشتر هم نوایان می شود. سؤالات عمده ای هم که برای این گروه مطرح شده عبارت اند از: (۱) کج رفتاری محصول کدام شرایط اجتماعی- فرهنگی است؟ (۲) چرا کج رفتاری علی رغم همه مجازاتها ادامه می یابد؟ (۳) چگونه می توان کج رفتاری را کاهش داد یا آن را مهار کرد؟

جامعه شناسانی که کج رفتاری را مسئله ای ذهنی می دانند بر تمایز کج رفتاران از هم نوایان تأکید دارند. این گروه فرض کرده اند که: (۱) کنشهای متقابل مردم از طریق نمادهای مشترک انجام می شود و مردم از طریق همین تعامل نمادین یکدیگر را گونه بندی می کنند؛ (۲) کج رفتاری در چهارچوب همین فرایند مشخص می شود و انگ کج رفتاری، نمادی است که کسی را از دیگران متمایز و بدنام می کند و (۳) مردم براساس این گونه تعاریف با کج رفتاران برخوردهای متفاوتی دارند و کج رفتاران نیز براساس همین تعاریف واکنش نشان می دهند. بنابراین مسئله اصلی

این گروه از جامعه‌شناسان پاسخ به سؤالاتی از این قبیل است که: (۱) تحت چه شرایطی، کسی انگ کج رفتار می‌خورد؟ (۲) شخص انگ‌خورده چگونه نقش کج رفتار را می‌پذیرد؟ (۳) واکنش دیگران به شخص انگ‌خورده چگونه است؟ و (۴) پیامد این گونه کنشها و واکنشها چیست؟

فصول مختلف این کتاب چگونگی شکل‌گیری فرضیات دو رویکرد فوق را توضیح و به همه سؤالات مطرح شده پاسخ می‌دهد و کاستیهای تبیین هر رویکرد و قوت آن را نیز بیان می‌کنند. البته هیچ پاسخی، کامل و نهایی نیست و حتی رویکردهای جدید نیز با چالشهای مختلفی مواجه خواهند بود.

فصل اول کتاب شامل کلیات و فصل دوم شرح مفصلی است از انواع عمده تعاریف و نظریه‌های مطرح در حوزه جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی که به عنوان اجزاء دو پارادایم اثبات‌گرا و برساخت‌گرا مطرح و معرفی شده‌اند. فصلهای سوم تا ششم به طرح موارد خاص کج‌رفتاریهای اجتماعی اختصاص یافته است. در فصل سوم انواع کج‌رفتاریهای اقتصادی بزه‌سفیدان و دون‌پایگان مانند کج‌رفتاریهای اقتصادی سازمانی، شغلی، انواع سرقت و جرایم سازمان‌یافته و مافیایی مطرح شده است. فصل چهارم به طیف انواع خشونت شامل انواع قتل و خشونت خانوادگی پرداخته است. فصل پنجم به طرح فرایند خودکشی، ریشه‌ها و پیامدهای آن اختصاص دارد. در فصل ششم اعتیاد به مواد مخدر و الکل، دامنه سوء مصرف این مواد و پیامدهای آن مطرح شده است. فصل هفتم به طرح چالشهای فراروی نظام کنترل اجتماعی پرداخته است. سرانجام در فصل هشتم موضوع ارتباط هنجار، نظم و سرمایه اجتماعی مطرح شده است.

امید است مجموعه حاضر مورد توجه و استفاده دانشجویان، استادان، پژوهشگران و دست‌اندرکاران امور اجرای قوانین و نظام کنترل اجتماعی و همچنین امور حمایتی و بازتوانی در جامعه قرار گیرد و هر نوع نقد و اصلاحی با مؤلف در میان گذاشته شود.